

door drs. A. M. Oostlander

Drs. A. M. Oostlander is directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Hij was secretaris van de commissie die het CDA-verkiezingsprogramma 'Om een zinvol bestaan' heeft opgesteld.

Links-rechts, ondersteboven

VIER VERKIEZINGSPROGRAMMS

Inleiding

Hoewel het uitbrengen van een stem bij de verkiezingen idealiter wordt bepaald door de vergelijking van de belangrijkste partijprogramma's, zal niemand in gemoede willen beweren dat de idealen in de praktijk volledig worden nagevolgd.

Uitgaande van de observatie dat minder dan 1 % van de kiesgerechtigden deelneemt aan de keuze der kamerkandidaten, kan vrijelijk worden aangenomen dat hoogstens enkele duizenden Nederlandse kiezers tot bestudering van meerdere partijprogramma's komen. Deze verkiezingsperiode zal op die regel bepaald geen uitzondering zijn. Toch hebben de partijen (we behandelen hier PvdA, CDA, VVD en D'66) zich meestal en terecht veel moeite getroost om, rekening houdende met de omstandigheden, creatief en met een zekere ideologische hardnekkigheid verkiezingsprogramma's op te stellen. Het programma van het CDA staat daarbij, wat betreft uitvoerigheid en gedetailleerdheid aan de top met D'66 als goede tweede.

1. Naam en indeling van de programma's

Programma's bevatten in de regel weinig formuleringen die op het eerste gezicht reeds groepen kiezers in het harnas jagen. De onbevangen lezer kan, als hij niet goed oplet, grote delen van uiteenlopende programma's met instemming doorlezen. Daarom is de keuze tussen politieke richtingen voor de meeste kiezers ook zo moeilijk. Toch kan men al bij de kennisneming van titel en inhoudsopgave op interessante verschillen stuiten, die op de mate van verwantschap of verschil tussen de par-

tijen duiden. In de naam van het programma pleegt men de filosofie aan te geven. 'Om een zinvol bestaan' met als ondertitel 'Nieuwe wegen naar een verantwoorde samenleving' is door het CDA gekozen om de drijfveer van en het perspectief voor het voorgestelde beleid op alle terreinen aan te duiden. Een overheersing van de sociaal-economische problematiek wilde men vermijden, omdat deze niet de wortel van de problemen, maar een ernstige verschijningsvorm daarvan is. PvdA en VVD zijn van nature minder huiverig

voor 'Sociaal-economisme'. 'Weerwerk' van de PvdA drukt de prioriteit van het program op vechtlustige wijze uit. De VVD doet dat vriendelijker met 'Samen aan het werk'. Het D'66-program draagt geen naam, hetgeen echter niet betekent dat het weinig zeggend zou zijn, of geen 'filosofie' zou bezitten.

Het CDA-program verschilt opvallend van de andere omdat het met 'ontwikkelingssamenwerking' opent. Dat was ook bedoeld als een provocatie. De eigen noden moeten, volgens het program, in de juiste verhoudingen worden gezien. De nood elders, in de derde wereld, is immers onvergelijkelijk veel groter dan hier. Bovendien wordt door deze plaatsing duidelijk gesteld dat we de problemen van anderen juist nu niet vergeten mogen. De andere programs nemen dit onderwerp op in de laatste paragrafen, naast buitenlands en veiligheidsbeleid. In de tweede plaats is opvallend dat D'66 en VVD beide de artikelen over democratie, rechtsstaat, rechtsonderzoek en binnenlands bestuur als openingshoofdstuk hebben. Bij CDA en PvdA is dat het voorlaatste hoofdstuk. De verwantschap met D'66 en VVD als liberale partijen komt hierin tot uitdrukking. Op het D'66-program na, dat eerst verder gaat met de 'nieuwe schaarsten' (energie, leefmilieu, ruimte), worden de sociaal-economische problemen vooraan in de programs behandeld (voor de PvdA is dat dus het openingshoofdstuk; voor het CDA is dat hoofdstuk II). Aansluitend behandelen PvdA en VVD de vraagstukken van milieu, volkshuisvesting en ruimtelijke ordening. Het CDA geeft echter voorrang aan de immateriële welzijns- en onderwijsdepartementen (hoofdstuk III, IV en V). Die hebben voor het CDA ook een sterkere profilerende betekenis dan voor de andere partijen.

De programs geven blijk van de mate van creativiteit en inzet die aan de opstelling

ervan gewijd zijn. De artikelen van het PvdA- en van het VVD-program zijn nog het meest voorspelbaar. Met name bij dat van de VVD wordt men zelden door iets nieuws getroffen. Bovendien bevat dit een 'toelichting' naast de artikelen die in de regel geen toelichting is maar minder dan een parafrase van de artikelen zelf. Indien men alle zo ontstane herhalingen zou laten vervallen, dan kon er aanmerkelijk op de lengte worden bespaard.

2. Benadering van de problemen

Sociale en economische vragen

Hoewel de sociaal-economische problematiek in de media momenteel het drukst besproken wordt, zijn er, zoals we hierboven al zagen, partijen die deze preoccupatie enigszins afzwakken, omdat andere factoren door hen van bepaald niet minder belang worden geacht. Het CDA relateert deze problematiek in de titel van zijn program en door het aangeven van een mondiale achtergrond van onvergelijkelijk veel groter nood. D'66 relateert door 'de nieuwe schaarsten' van natuur, milieu, energie, ruimte en wonen voorop te stellen. Beide benaderingen leiden tot kritiek op de vroegere, zo eenzijdige economische groei-ideologie.

Groei

Van het voorop stellen van groei verwachten CDA en D'66 niet alleen maar goeds. Het ontwikkelde Noorden mag zijn aanspraken op welvaart niet onbeperkt vergroten of handhaven met verwaarlozing van het arme Zuiden. Er zijn bovendien zeer nadelige neveneffecten van de groei aan het licht gekomen. Deze bezorgdheid deelt het CDA trouwens met D'66. Zij kwam al tot uitdrukking in de brochure 'Gerede twijfel'. Bij PvdA en VVD is de oude nadruk op groei echter nog duidelijk aanwezig. De PvdA heeft ook de hoogste gemiddelde groei-veronderstelling ($2\frac{1}{2}$ % tegen CDA $1\frac{3}{4}$ % en VVD en D'66

1½ %). Op zichzelf zijn de verschillen tussen deze percentages niet zo imposant. Het zijn eerder sfeertekeningen. Bovendien zeggen zij niet alles over de houding ten opzichte van economische groei. De PvdA legt sterke nadruk op 'groei', deze moet echter een selectief karakter dragen, rekening houdend met energie en grondstoffenschaarste, natuur en milieu etc. Van de VVD gaat een nog krachtiger roep om economische groei uit. De nadruk op selectiviteit wordt danig afgezwakt. 'Samen aan het werk' waarschuwt tegen een eenzijdige hantering van ecologische normen en stelt dat economische belangen steeds mede een rol moeten spelen. De teneur van de groeifilosofieën wijst uit dat CDA en D'66, op gedeeltelijk verschillende basis (de rechten van de derde wereld worden in het CDA-program extra benadrukt), het dichtst bij elkaar staan. De PvdA volgt op afstand en de VVD staat het verste weg.

Banen

De rangschikking van cijfers in de werkgelegenheidsplannen is niet altijd duidelijk. De vier programs verschillen onderling niet in het aantal te realiseren banen (\pm 300.000). Bij alle vier gaat het om in te schakelen mensen, niet om volledige betrekkingen. De verwachtingen die men van deeltijdbanen heeft, lopen bijzonder sterk uiteen. D'66 voert er meer dan 300.000 op, wat inhoudt dat ook heel wat bestaande banen in tweeën gesplitst moeten worden. De PvdA heeft de laagste verwachtingen (100.000) terwijl VVD (140.000) en CDA (170.000) tussenposities innemen. Deze keuzen kunnen evenwel betekenen dat ongeveer de helft van de extra banen deeltijdbanen zullen moeten zijn. Het valt op dat de PvdA voor deeltijdbanen buiten de (semi-)overheidssector weinig mogelijkheden ziet. Men zoekt de werkgelegenheid op uiteenlopende wijze. De PvdA wil de arbeids-

plaatsen in de collectieve sector sterk uitbreiden, meer dan tot nu toe het geval is; echter vooral met deeltijdbanen, zodat die vergroting minder dramatisch is dan ze lijkt. De VVD wil juist tot drastische beperking van die uitbreiding komen. D'66 en CDA verkeren hier in een middenpositie, waarbij het CDA rekening houdt met beperking van de aanwas in de collectieve sector, overeenkomend met de wensen tot intoming van de overheidsuitgaven.

Het lijkt er overigens op dat D'66 de laagste verwachtingen heeft van de uitbreiding van de werkgelegenheid in het bedrijfsleven. Dat veroorzaakt de relatief matige perspectieven der democraten, ten aanzien van het hele werkgelegenheidsbeleid.

De uitkeringsgerechtigden worden in de regel ontzien. De netto-netto koppeling tussen sociale uitkering en andere inkomens wordt gehandhaafd. Intoming van de overheidsuitgaven wordt door middel van het volumebeleid nagestreefd en door enig snoeiwerk inzake oneigenlijk gebruik. Alleen de VVD heeft later 'koppeling' van vraagtekens voorzien.

De kosten verbonden aan het beleid tot versterking van de economische positie van het bedrijfsleven en tot verbetering van de werkgelegenheid maken ombuigingen in de financiële sfeer noodzakelijk. Dat wordt in de programs terdege ingezien.

Als over bezuinigingen gesproken wordt wijst de VVD (in tegenstelling tot de PvdA) nadrukkelijk naar de collectieve uitgaven en met name naar de overdrachtsuitgaven daarin. Over de inkomens wordt niet gedetailleerd gesproken. Wel ziet de VVD in dat ook daar gematigd moet worden en dat daarbij de minimum gezinsinkomens moeten worden ontzien. De inkomensplaatjes van D'66 en CDA lopen parallel: iedereen op een minlijn die sterk progressief oploopt voor de hogere inko-

mens (de matiging loopt van -1 tot -4 %). De minimum gezinsinkomens wil het CDA beschermen. De PvdA gaat nog steeds, tegen de zin van diverse partijbestuurs- en fractieleden in, uit van een koopkrachthandhaving voor de minimum inkomens.

De progressie voor de hogere inkomens is iets sterker dan bij D'66 en CDA, maar dat kan de gebreken van dit plaatje uiteraard niet compenseren. De inkomensmatiging is bij PvdA en VVD kennelijk een moeilijk te bespreken onderwerp. Op sociaal-economisch gebied komt D'66 meestal dicht bij de CDA-lijn uit. Het is moeilijk om de vier programs ook op dit terrein via een links-rechts dimensie met elkaar te vergelijken. In dat denkschema passen voornamelijk de wat klassiekere vraagstukken zoals de bescherming van have en goed.

Have en goed

Ten opzichte van de eigendom zijn VVD en PvdA nog als modellen voor rechts en links denken op te vatten. De VVD hecht bijzonder aan een over privé personen gespreide eigendom, waarbij de omgang daarmee wordt bepaald door marktmechanismen. Men ziet de overheid liever niet op dit terrein verschijnen. Dit geldt vooral voor de grond, maar ook legt de VVD een bijbehorende nadruk op het eigen woningbezit, waarbij ook de eigenaars van zeer luxe woningen (volledige en onbeperkte aftrekbaarheid van hypotheekrenten) zich in de zorg van de VVD kunnen verheugen. De PvdA legt een soortgelijke nadruk, maar dan op collectieve eigendom. De grond moet ook geleidelijk in gemeenschapshanden overgaan. Er is een krachtige voorkeur voor erfpacht, de particuliere verhuur van woningen wordt toch min of meer wantrouwig bekeken (hoewel men gaarne beleggingen van grote investeerders in de woningbouw tegemoet ziet). Aan de aftrekbaarheid van de hypotheken

voor dure woningen (hypotheeken boven f 300.000,—, het bedrag wordt evenwel in het program niet als zodanig genoemd) moeten beperkingen worden opgelegd. Het CDA gaat uit van de functie van de eigendom. Het vraagstuk privé of collectief bezit speelt bij dit denken slechts een zeer ondergeschikte rol. Dit biedt de mogelijkheid om op praktische wijze op veranderende omstandigheden in te spelen, waarbij de functie van de eigendom richtinggevend blijft. De nadruk is wat meer dan voorheen uitgevallen in de voordelen van erfpacht en van de beheersing van de grondprijzen. Eigen woningbezit wordt nog steeds een belangrijke zaak geacht, maar de aftrekbaarheid van hypotheekrenten (boven vier ton) vervalt. Ook D'66 heeft op dit soort zaken een praktische kijk. De rente op hypotheeken van boven de drie ton moet volgens dit program nog maar ten dele aftrekbaar blijven. Voor de regeling van de handel in grond worden diverse voorstellen gedaan die het marktmechanisme inperken. Zowel vanuit D'66 als CDA hoort men tegenwoordig het verwijt dat de oude ideologische instrumenten van VVD en PvdA, ook in dit soort vragen betrekkelijk weinig te bieden hebben.

Instrumenten

De vier programs laten zien dat de partijen uitdrukkelijk in methoden en stijl van aanpak van elkaar verschillen. De ideologische posities van PvdA en VVD hebben traditioneel de grootste bekendheid. Het VVD-program onderstreept de *individuele* keuzevrijheid van mensen, en in het verlengde daarvan de rol van een vrije markteconomie, waarvan eventuele nadelige effecten door sociale randvoorwaarden worden beperkt. De overheid moet aan dit krachtenspel zo goed mogelijk ruimte geven. Aan bevoogding en regels heeft de VVD een hekel. Daarom moet er een bewuste koersverandering ko-

men, om de vrijheden hun kans te geven. De aanvaarding van taken door de overheid moet in de regel een tijdelijk karakter dragen, opdat het afstoten van die taken steeds aan de orde kan worden gesteld. De VVD duidt deze procedure aan als 'sunset principe'. Het is het standpunt van degenen die een overheid niet nodig hebben voor de bescherming van hun levensruimte. Of, om met het beginselprogramma van de VVD te spreken: 'de mens is er niet om te doen wat andere mensen zeggen'. Toch is er één zaak waar de overheid wat aan moet doen. En dat is de economische groei. Aan het herstel daarvan zal de overheid zelfs alles moeten doen, aldus het VVD-program. Voor de keuze voor economische groei heeft de VVD geen alternatief. De belangrijkste activiteit van de overheid schijnt volgens het program echter te liggen in een bezuiniging op de collectieve uitgaven, en vooral op de overdrachtsuitgaven.

De PvdA spreekt totaal anders over de rol van de overheid, terzake van het sociaal-economisch beleid. Het program pleit juist voor veel meer overheidssturing dan nu. Een flink aantal sturingsinstrumenten, waar met name de overheid een belangrijke positie in wordt toegekend, wordt genoemd: een centraal ontwikkelingsplan, sectorplanning, beleggingsvoor-schriften, investeringsmeldingen aan het centraal planbureau. De problemen van vandaag worden grotendeels toegeschreven aan het ontbreken van zulke sturingsinstrumenten. De vlucht naar overheidsmacht ligt in het socialistisch denken tamelijk voor de hand. Dat wisten wij natuurlijk wel. Anderzijds is het jammer dat de ervaringen met bepaalde ongunstige verschijnselen in de ontwikkeling van de verzorgingsstaat de PvdA niet tot nieuwe gedachten heeft gebracht. Hoewel in het program op diverse plaatsen blijkt dat men wel inziet dat de overheid onder al de naar haar toegeschoven taken, zowel in

financieel opzicht als wat betreft democratische mogelijkheden, zwaar gebukt gaat, worden daaruit toch niet de politieke consequenties getrokken. Men hoort slechts een machteloze verzuchting over het gebrek aan politieke greep op het ambtelijk apparaat, over het teveel aan taken op centraal niveau, zodat decentralisatie nodig is, op democratisering van de samenleving. Het is niet te verwachten dat die verzuchtingen tot oplossingen leiden indien men op de ingeslagen weg voortgaat. Bovendien is decentralisatie slechts een procedure, waarmee de taken binnen de overheid verdeeld worden en die zelfs een neiging oproept om nieuwe taken in de overheidsfeer te brengen.

D'66 presenteert zijn eigen instrumenten met de nodige bescheidenheid. Men beweert niet pasklare oplossingen voorhanden te hebben. Gepleit wordt voor methodieken die aansluiten bij de menselijke maat. De nadruk valt op de persoonlijke verantwoordelijkheid en op de rol van het bedrijfsleven en de sociale partners. D'66 is voor de totstandkoming van een sociaal contract door middel van overleg tussen de regering en georganiseerd bedrijfsleven. 'In zo'n contract moeten afspraken gemaakt worden over de in alle opzichten gewenste ontwikkeling van inkomens en prijzen, de realisering van investeringen en het arbeidsplaatsenbeleid, waaronder het scheppen van deeltijdbanen en het beleid gericht op arbeidstijdverkorting . . . Eerst als de onmogelijkheid van het afsluiten van een sociaal contract klaarblijkelijk is, zal de regering gerechtigd zijn zelfstandig in de inkomensontwikkeling bij het bedrijfsleven in te grijpen.' Gepleit wordt voor een college van rijksbemiddelaars nieuwe stijl dat alle CAO's toetst aan normen van rechtvaardiger inkomensverdeling. CAO's die een negatieve bijdrage leveren tot rationalisering van de inkomensverdeling, kunnen dan onver-

bindend verklaard worden. D'66 noemt dit 'begeleide inkomenspolitiek'.

Aan het innovatieve structuurbeleid wil D'66 bestuurlijke vorm en leiding doen geven door een op te richten 'Nederlandse Industriële Vernieuwingsmaatschappij'.

Deze draagt het karakter van een zelfstandig bestuursorgaan. Diverse fondsen zullen aan deze Vernieuwingsmaatschappij ter beschikking moeten worden gesteld. Daarnaast zullen er regionale ontwikkelingsmaatschappijen moeten zijn. Tegenover de nadruk op sturingsmechanismen voor de overheid die door de PvdA worden voorgestaan, stelt D'66 zijn streven naar een democratisch geordende markteconomie. De rol van de overheid is daarbij veel minder dogmatisch voorgeschreven dan bij hun huidige oppositiegenoten. Over de vakbeweging wordt minder gesproken dan onder sociaal-democraten en christen-democraten gebruikelijk is. In het CDA-program wordt nadruk gelegd op de bevinding dat de overheid de laatste jaren gestuit is op de grenzen van datgene wat politiek en maatschappelijk aanvaardbaar blijkt te kunnen worden. Het CDA pleit voor een economische orde waarin de organisatie van productie, distributie en consumptie maatschappelijk aanvaardbaar is en gebonden aan een aantal randvoorwaarden betreffende de beschikbaarheid van energie en grondstoffen, een gezond milieu en de humanisering van de arbeidsomstandigheden. Hiervoor wordt het begrip georiënteerde markteconomie gehanteerd. De verantwoordelijkheid en zeggenschap in zo'n economische orde is zoveel mogelijk gespreid. De regio's en bedrijfstakken vormen niveaus waarop verantwoordelijkheden kunnen worden georganiseerd. De regels voor het bedrijfstakoverleg op deze niveaus worden wettelijk vastgelegd. De arbeidsmarkt wordt regionaal meer gedecentraliseerd. Aan de regionale ontwik-

kelingsmaatschappijen worden zelfstandige bevoegdheden toegekend. Voor het macro-economisch beleid draagt de centrale overheid de eerste verantwoordelijkheid. De doeltreffendheid van dit beleid wordt gesterkt door consultatieve planning. In een structuurnota zullen deze punten concreet moeten worden uitgewerkt. Het CDA wil hiermee inspelen op de verantwoordelijkheden van de samenleving. Op mensen en organisaties zal een appèl moeten worden gedaan.

Welzijn, cultuur en onderwijs

Structuur

Deze sector wordt, naast die van het sociaal-economisch beleid, in de regel als zeer profilerend voor het CDA opgevat. En dat is ook het geval. In de eerste plaats denken we dan natuurlijk aan de rol van het levensbeschouwelijk particulier initiatief. Het CDA-program benadrukt daarvan op verschillende plaatsen het grote belang. Deze nadruk is een wezenlijk element van onze democratie-opvatting. Gepleit wordt voor een verbetering van de bestuurskracht van het particulier initiatief door middel van bijscholing, onbetaald verlof voor het behartigen van taken in besturen en dergelijke, versterking van de relaties met de achterbannen. Graag zouden wij het vrije organisatieleven ook voor hen die onze levensbeschouwelijke opvatting niet delen, uitbreiden. Dat blijkt uit onze stelling dat meer mogelijkheden moeten worden geboden om ook het openbaar onderwijs in handen van ouders en sympathisanten te geven. Dit streven naar vergroting van de vrijheid en verantwoordelijkheid van het vrije organisatieleven is van geheel andere aard dan het vrijheidsideaal van de liberalen. Ons vrijheids- en verantwoordelijkheidsideaal is niet individualistisch gekleurd. Wel is het zo dat van de drie andere in het VVD-program nog de meeste positieve opmerkingen over het particulier initiatief

worden gevonden. De vrijheid van levensbeschouwelijke organisaties met eigen identiteit hoort daar uitdrukkelijk bij volgens de VVD. Ook dient de overheid de betrokken besturen van particuliere organisaties bij planningen te betrekken. De opmerking over de democratisering van gesubsidieerde welzijnsinstellingen kan echter verschillend worden uitgelegd.

De PvdA staat wat betreft de vrije organisaties nog iets verder van ons af. Het program spreekt over het doorbreken van bestaande machtsstructuren en zal daarbij met name het christelijk particulier initiatief op het oog hebben, aangezien vanuit socialistische zijde een belangrijke achterstand bestaat, wat betreft de maatschappelijke organisatievormen buiten de overheidssfeer. Toch legt de PvdA, met name terzake van het onderwijs, een nadruk op de vrijheid van richting en inrichting van de scholen. Meer dan bij de VVD worden opmerkingen gevonden over de democratisering van het bestuur. Dat geldt zowel voor de scholen (ouders, docenten, leerlingen en vertegenwoordigers van breder gemeenschapsbelang) als voor welzijnsinstellingen. De medezeggenschap moet volgens de PvdA gebonden worden aan de direct belanghebbende. Dit wordt vervolgens zo uitgewerkt, dat de traditionele rol van besturen in welzijn en onderwijs van vraagtekens wordt voorzien.

D'66 is op dit terrein waarschijnlijk onze felste tegenstander. Over vrijheid van richting wordt in hun program niet gesproken, wel over die van inrichting. Bij de democratisering van besturen worden de, bij de PvdA nog genoemde, vertegenwoordigers van breder maatschappelijk belang niet eens meer genoemd. Men acht het belangrijk dat het organisatieleven los komt te staan van 'maatschappelijke dogma's'. Het particulier initiatief op sportgebied vindt wel waardering. De democratiseringsidealen van D'66 vinden ook hun uitdrukking in het streven naar een gede-

centraliseerd onderwijsbeleid. Vanuit CDA-visie zijn daaraan enige bedenkingen verbonden, omdat de rechtsgelijkheid daardoor negatief kan worden beïnvloed.

Onderwijsdoelstelling

Uit de onderwijsdoelstellingen, zoals geformuleerd door de vier grote partijen, blijken de verschillen al direct. De PvdA ziet het onderwijs in de eerste plaats als een instrument tot maatschappelijke bewustwording. Beroepsvoorbereiding wordt nauwelijks genoemd. De VVD haalt beroepsvoorbereiding en vakkennis juist nadrukkelijk naar voren als een noodzakelijk onderdeel van de zo fel verdedigde 'persoonlijke ontplooiing' van de leerling. Ook D'66 noemt persoonlijke ontplooiing als onderwijsdoelstelling, maar kent beroepsvoorbereiding weer minder prioriteit toe. Het CDA wil, door een evenwicht tussen sociale vaardigheden en scholing tot vakbekwaamheid, het verantwoordelijkheidsbesef van de leerling voor zijn omgeving stimuleren.

Media

Terzake van pers, radio en tv liggen de kaarten weer heel anders. Het CDA mag worden gezien als de sterkste voorstander van het huidige bestel in omroepeland en van de veelkleurigheid van de pers. Dat gaat gepaard met een uitdrukkelijk verzet tegen commercialisering op dit terrein. Het PvdA-program deelt deze mening tot op grote hoogte, maar wil naast de op kwantitatieve normen gebaseerde verkaveling van de omroepen, ook kwalitatieve normen introduceren om zodoende de geprofileerdheid van de media te versterken. In 'Weerwerk' is iets minder weerstand te vinden tegen commercialisering dan wij wel zouden wensen.

De VVD laat zich vrijwel niet uit over deze zaken. Alleen is een uitspraak te vinden over de regionale omroep die op commerciële basis zou moeten worden gefinancierd. Verder dient de overheid

zich verre te houden van inmenging op dit terrein.

D'66 voelt zich kennelijk weinig met het huidige systeem van de omroepen verbonden. Men wenst aldaar een ont koppeling tussen het abonnementental op de omroepbladen enerzijds en de zendtijdverdeling anderzijds. De NOS zou verzelfstandigd moeten worden en moeten worden gesplitst in drie afdelingen. Een daarvan zal moeten fungeren als administratief samenwerkingsorgaan van de huidige omroepen, de tweede wordt een zelfstandige programmaproductie-organisatie en de derde afdeling omvat de gemeenschappelijke faciliteiten. Zodoende krijgt de NOS in het denken van D'66 een zeer belangrijke rol toebedeeld. Ter bestrijding van de concurrentie van buitenlandse commerciële zenders, pleit D'66 voor een derde, *commerciële* tv-zender. Ook de regionale tv zou op commerciële basis moeten worden gefinancierd. Het is eigenlijk verbazingwekkend dat de grote verschillen tussen de huidige oppositiepartijen op dit gebied tot nog toe niet de algemene aandacht hebben getrokken.

Ruimte en leefmilieu

Ruimtelijk en huisvestingsbeleid

Het inzicht is gegroeid dat in het ruimtelijk beleid het accent moet worden gelegd op de handhaving en zo mogelijk versterking van de functie van de steden. Ook de bewoonbaarheid wordt benadrukt. In het verlengde daarvan ligt de wens om te bouwen daar waar reeds faciliteiten aanwezig zijn.

Het CDA geeft stadsvernieuwing een zeer hoge prioriteit, ook financieel ('verdubbeling van het volume van het stadsvernieuwingsdeel van het budget van 1980'). Bij de PvdA valt hier eveneens een sterke nadruk op. Hoewel D'66 aan dit onderwerp wel een redelijke aandacht geeft, blijft hun program vaag terzake de finan-

ciële inspanning. De VVD spreekt slechts over het op peil houden van de inspanning ten bate van stadsvernieuwing. Alle partijen achten huurverhoging onvermijdelijk. De VVD wil de trendmatige verhogingen koppelen aan de inflatie en de ontwikkeling van de bouwkosten. De huur moet met de kwaliteit van de woning in overeenstemming zijn en dus moet de woonlastenquote omhoog. Het CDA spreekt zich concreet over de verhoging van die woonlastenquote uit. Een extra huurverhoging van 5 % per jaar boven de trendmatige huurverhoging wordt noodzakelijk geacht. Ook het huurwaardeforfait wordt verhoogd. D'66 koppelt de trend aan het inflatiepercentage. Huurharmonisatie en huurquoteverhoging zijn in de voorstellen besloten. 'Weerwerk' wenst eveneens een aanpassing van woonlasten voor eigenaars en huurders aan de kwaliteit van de woning.

Dit program is verder niet concreet over de uitwerking van het huurbeleid.

CDA, D'66 en PvdA spreken allen over vernieuwing van het stelsel van woningbouwcorporaties. Zeggenschap en verantwoordelijkheid zouden meer aan de bewoners zelf moeten toevallen. Bij de PvdA speelt waarschijnlijk ook het streven naar doorbreken van bestaande machtsstructuren een rol, als zij zegt dat deze woningbouwcorporaties zodanig verkaveld moeten worden, dat zij meer buurtgebonden zijn.

In het voorgestelde verkeersbeleid zitten treffende verschillen. De VVD spreekt vrijwel uitsluitend over het particulier vervoer en pleit voor aanpassingen gericht op 'vlotte doorstroming van het verkeer'. De PvdA spreekt nauwelijks over dat particuliere vervoer, maar neemt het alleen maar op voor het openbare vervoer. De positie daarvan moet, onder andere door tarieven, service en frequentie, worden versterkt. D'66 wil een *verschuiving* naar openbaar vervoer en lang-

zaam verkeer, door een op 'Weerwerk' gelijkend beleid. D'66 wil *overmatig* auto-gebruik afremmen en wenst overigens een niet dogmatisch snelheidsregiem. Het CDA stelt maatregelen voor om een *selectief autogebruik te bewerkstelligen*. Het openbaar vervoer krijgt heel veel aandacht, maar het tarievenbeleid wordt bij de vordering daarvan uitdrukkelijk niet genoemd. Dit program schrijft overigens een restrictief snelheidsregiem voor.

Milieu en natuur

Het D'66-program stelt de belangen van natuur en milieu op een volstrekt absolute wijze. Dit streven wordt door geen enkele overweging gerelativeerd. Wat dat betreft staat de VVD daar diametraal tegenover. In het VVD-program wordt er tegen gewaarschuwd om de eisen van milieu- en natuurbehoud eenzijdig te stellen zonder met de economische factoren rekening te houden. Deze laatste worden nadrukkelijk onderstreept. CDA en PvdA nemen wat dit betreft een tussenstandpunt in. Een voorbeeld voor deze houding is het beleid ten aanzien van de Markerwaard, c.q. het Markermeer. D'66 wil het Markermeer in elk geval behouden en van drooglegging niet horen. De VVD spreekt uit dat in het beleid de doelmatigheid voorop dient te staan. Het PvdA-program wijst drooglegging af zolang de noodzaak niet is aangetoond en het CDA wil in eerste instantie om budgettaire overwegingen dit soort grote werken niet in uitvoering laten nemen, maar de studie rondom dit probleem moet volgens het program wel worden voortgezet.

Bij de behandeling van het kernenergievraagstuk liggen de verhoudingen weer iets anders. De PvdA wil alle activiteiten op dit terrein stoppen. Zowel de sluiting van de kerncentrales als die van de fabriek in Almelo komt hierbij aan de orde. D'66 heeft wat betreft de sluiting van de kerncentrales na duidelijke aarzeling het

PvdA-standpunt gevolgd. Toch wil men daar niet van een volstrekte staking van activiteiten weten, omdat men verwacht dat het onderzoek over de kernfusie nog tot gunstige resultaten zal leiden. Het CDA wenst niet tot uitbreiding van het huidige aantal kerncentrales over te gaan. Eerst moet een oplossing zijn gevonden voor het afvalvraagstuk. Het VVD-program echter pleit onomwonden voor het gebruik van kernenergie.

Binnenlands bestuur en justitie

Decentralisatie van bestuur

Na alle plannen voor de reorganisatie van het binnenlands bestuur zijn de partijen nogal verward in hun uitspraken terzake. D'66 spant daarbij de kroon met pleidooi voor een vierde bestuurslaag (gewestvorming). De PvdA zit nog op de lijn van '20 à 25 provincies'. In het VVD-program wordt enerzijds uiterste terughoudendheid ten opzichte van uitbreiding van het aantal provincies bepleit, maar tegelijkertijd wordt de vorming van stadsagglomeratiebesturen voorgesteld. Deze nieuwe organen moeten de status van provincie hebben. Het CDA laat een geringe uitbreiding van het aantal provincies toe en wijst de vierde bestuurslaag ondubbelzinnig af. De voorstellen over de reorganisatie van de politie hangen niet logisch met bovenstaande beleidslijnen samen. D'66 wil geheel (inter)gemeentelijk georganiseerde politiekorpsen, zoals ook de CDA-Bestuurdersvereniging destijds heeft voorgesteld. De PvdA legt eveneens het zwaartepunt bij de gemeenten. Daarentegen streeft de VVD nog naar een *landelijke* organisatie met een provinciaal en gemeentelijk beheer.

Minderheden

Terzake het minderhedenbeleid staan D'66, PvdA en CDA maatregelen voor, die het recht van minderheden op ontwik-

keling van eigen cultuur en levensbeschouwelijke instelling de kans geven. Het CDA gaat daarin het verst. Bij de VVD is ook wel oog voor de rechten op de eigen ontwikkeling, maar streeft men op de wat langere termijn naar assimilatie van de betreffende bevolkingsgroepen. D'66 matigt zijn waardering voor het eigen organisatieleven van culturele minderheden met de stelling dat 'kunstmatige verdeeldheid van herkomst' afgewezen moet worden.

Justitie

Tussen het CDA en de andere partijen bestaan hier traditionele tegenstellingen, waarvan we enkele sprekende voorbeelden noemen:

Abortus en euthanasie: 'Om een zinvol bestaan' is het enige van de vier programs dat niet spreekt over abortus. De andere drie pleiten nog steeds voor verdergaande liberalisatie en voor een eenduidig beslissingsrecht voor de vrouw. De PvdA, VVD en D'66 pleiten eveneens voor het niet strafbaar stellen van vormen van euthanasie. Het CDA-programma acht echter een wetswijziging op dit punt niet noodzakelijk.

Terzake de zedelijkheidswetgeving wordt door PvdA en D'66 voor afschaffing gestreden. Vooral de 'beknotting van de seksuele vrijheid' zit D'66 hoog, terwijl de remmen op porno in het PvdA-programma als onverteerbaar punt worden opgevoerd. Daarmee wordt impliciet 'Weerwerk' geboden tegen de feministische leuze 'porno is vrouwenhaat'; een leuze die het CDA dierbaarder zal zijn.

Merkwaardig is tevens dat de PvdA nog steeds pleit voor herziening van de 'strengere' internationale verdragen inzake soft-drugs.

Het individualistische vrijheidsideaal blijkt onder het hoofdstuk justitie bij D'66 en PvdA zijn krachtigste kampioenen te vinden.

Buitenland, defensie, ontwikkelings samenwerking

Van de vier programs is alleen dat van de PvdA gekenmerkt door een duidelijke terughoudendheid ten opzichte van de Europese Gemeenschap. De PvdA onderstreept het vetorecht dat Nederland terzaken van belangrijke beslissingen heeft. Dit standpunt was uiteraard al bekend vanuit de periode van de Europese verkiezingen. De andere drie partijen zijn duidelijk pro-Europees.

Een interessant punt is ook in hoeverre in de verschillende programs rekening wordt gehouden met de Nederlandse positie in het internationaal kader. Zo pleiten D'66 en PvdA zonder meer voor een boycot van Zuid-Afrika, ook als dit een Alleingang van Nederland betekent. In het CDA-programma wordt de mogelijkheid van boycot van Zuid-Afrika ook nadrukkelijk gesteld, maar het programma legt toch wel sterk de nadruk op pogingen om dit soort boycots samen met andere landen tot uitvoering te brengen. Het VVD-programma wijst een boycot van Zuid-Afrika zonder meer af.

De rol van de internationale kaders spreekt uiteraard het sterkste in de defensieparagrafen van de vier partijen. PvdA en VVD nemen hier de beide extreme posities in. De PvdA wil vier à vijf van de zes kerntaken van Nederland schrappen, de invoering van kruisraketten zelfs niet overwegen, het defensiebudget omlaag brengen, en tegelijkertijd wel kritisch lid van de NAVO blijven. Het overleg met de NAVO-bondgenoten kan in de conceptie van de PvdA maar weinig betekenis hebben voor de uitvoering van het eigen beleid. De vraag is dan ook wel gesteld in hoeverre de stelling, dat zij desalniettemin kritisch NAVO-lid zouden willen blijven een serieuze betekenis heeft.

Bij de VVD bestaat een treffend gebrek aan bezorgdheid over het bewapeningsvraagstuk. Het programma legt er slechts de

nadruk op dat wij niet zwakker moeten worden dan het Oostblok. Om die reden moeten de kruisraketten worden ingevoerd.

CDA en D'66 beschikken over vrij gedifferentieerd uitgewerkte defensieparagrafen, hetgeen te maken heeft met de genuanceerde benadering van het bewapeningsvraagstuk. Beide groeperingen leggen steeds de nadruk op de waarde van Oost-West onderhandelingen, de waarde van de kleinere stappen en van de wederzijdsheid in het wapenbeheersingsproces. Het voorbehoud tegen plaatsing van kruisraketten wordt in het CDA-programma wat uitvoeriger beschreven dan in dat van D'66. Van een definitieve standpuntbepaling terzake, kan men in beide programma's nog niet spreken. In het D'66-programma wordt de mogelijkheid van een gezamenlijk optreden met landen als Skandinavië, Polen en Roemenië opgevoerd. Dit standpunt is bij het CDA niet te vinden, aangezien men het als politiek onwenselijk beschouwt. Inzake de ontwikkelingssamenwerking heeft CDA de meest gedetailleerde en vergaande voorstellen. Dit beleid is ook veel breder, dus niet alleen of hoofdzakelijk sociaal-economisch, gericht dan bij andere partijen het geval is. De niet-gouvernementele hulporganisaties krijgen veel aandacht. De PvdA legt eveneens de nadruk op dit beleidspunt. In 'Weerwerk' valt een lichte voorkeur op voor landen met een voor sociaal-democraten aantrekkelijk regime. D'66 spreekt voorzichtig over 'het streefcijfer van 1½ % van het netto nationaal inkomen ten behoeve van ontwikkelingsgelden'. (PvdA en CDA zijn in dat opzicht minder terughoudend met een tendens tot enige uitbreiding van de budgetten!) Het beleid richt zich voornamelijk op de sociaal-economische vraagstukken in het mondiale verband. De VVD wil de huidige inspanning handhaven, maar pleit op voorzichtige wijze voor harmonisatie met eigen nationale

belangen (eigen kennis en eigen bedrijfsleven bepalen de richting van de hulp).

3. Verval van een indelingsmodel

In het voorgaande zijn hoofdzakelijk die beleidsvragen aan de orde gesteld, waarop de vier programma's met onderling verschillende voorstellen reageren. Overzien we het patroon van antwoorden, dan is het moeilijk om daarin een vaste regelmaat te ontdekken. De verhoudingen tussen de programma's wisselen steeds. In duidelijk minder dan de helft van de gevallen is van een links/rechts tegenstelling sprake. Deze polariteit geldt alleen daar waar de keuze betrekking heeft op de vraag: publiek of privaat, overheid of individu. Ook is die polariteit aanwezig op het beleidsterrein defensie (met een uitstraling 'uiteraard' naar de toepassing van kernenergie). Het gaat hier dus om oud erfgoed uit liberale en socialistische kring. Wie deze links/rechts dimensie nog immer onder fundamentele tegenstellingen in de Nederlandse politiek beschouwt, verraaft daarmee een traditionalistische trek. De duidelijkheid die op grond van zo'n visie aan PvdA en VVD wordt toegeschreven, draagt een conventioneel karakter. Hoe sterker de oude links/rechts dimensie een rol speelt, des te meer overeenstemming is er tussen D'66 en CDA. Deze partijen verwerpen de oude instrumenten van VVD en PvdA. De VVD ziet mogelijkheden voor oplossing van problemen in de vermindering van overheidsinvloed, afschaffing van tal van regels, beëindiging van overheidstaken. Een 'invisible hand' schijnt de creatieve en ondernemende mens vanzelf op goede banen te leiden. De PvdA, als voorspelbare tegenhanger, wijdt wel aandacht aan de problemen van een steeds meer overbelaste overheid, maar meent deze te moeten beheersen door een drastische toename van overheidsinvloed. Hoe dit allemaal democratisch te controleren is (en te betalen!), daarover vindt

men weinig concrete voorstellen. Decentralisatie binnen de overheid kan toch niet voldoende zijn.

Er zijn diverse andere, hoogst actuele vragen waarop de links/rechts dimensie niet past, namelijk:

Op sociaal-economisch terrein:

- de prioriteit voor het streven naar economische groei
- de concreetheid en de sterkte van de voorgestelde inkomensmatiging
- de mate waarin wordt vastgehouden aan de rol van de sociale partners.

D'66 en CDA staan bij de beantwoording van deze vragen aan de ene zijde, PvdA en VVD min of meer aan de andere zijde.

Op de gebieden van welzijn, cultuur en moraal:

- de mate van waardering voor de (levensbeschouwelijk gerichte) organisaties
- de commercialisering van de media
- het individualisme in de cultuuropvatting en in het voorgestelde emancipatiebeleid
- vragen van leven en dood
- de houding ten opzichte van de zedelijkheidswetgeving.

Het CDA staat hier meestal tegenover alle anderen. Soms staat de VVD wat dichter bij ons standpunt, soms de PvdA. Maar D'66 is onze meest extreme tegenspeler. Het gaat hier om klassieke vragen van een christelijke politiek. Vandaar dat D'66, zowel gezien zijn overeenkomsten met het CDA-beleid op andere terreinen, als vanwege zijn scherpe tegenstand op de zojuist genoemde vragen, niet alleen als een CDA zonder C kan worden getypeerd, maar als een CDA met nadrukkelijk doorgekraste C. Het individualistisch humanisme heeft bij D'66 zeer ondubbelzinnige vormen aangenomen.

Er zijn trouwens enkele beleidsvragen,

waarop D'66 een sterk van alle anderen afwijkend antwoord geeft. Dat geldt voor:

- het absolute standpunt ten aanzien van het behoud van natuur en milieu
- het in extreme mate gokken op deeltijdbanen
- de aanvaarding van een vierde bestuurslaag.

Op het eerste gezicht een ratjetoe van onderwerpen. Ze hebben echter gemeen dat ze rond het ontstaan van D'66 of wat later actueel waren of werden in de Nederlandse politiek. De wijze waarop D'66 zich op die kwesties stort, verraadt een grote 'trendgevoeligheid' of, onvriendelijker gezegd, modieusheid. D'66 profileert zich graag aan nieuwe politieke verschijnselen. Wellicht dat de sterke nadruk op invoering van vercommercialiseerde tv (als reactie op satelliet-tv uit het buitenland) ook tot die psychologische trek te herleiden is.

Voorts is er een type vraagstukken waarbij CDA en PvdA, al of niet samen met D'66, tegenover de VVD staan. Deze vragen betreffen zorg voor de kwetsbare groepen in de samenleving: Wij noemen:

- de ontwikkelingssamenwerking (waar het CDA wel een veel breder beleid voorstelt)
- koppeling in de sociale zekerheid (ondanks de ook hier bestaande verschillen tussen CDA en PvdA)
- het minderhedenbeleid (de tegenstelling is hier niet zo diep)
- de stadsvernieuwing (prioriteit voor het CDA).

Tegelijkertijd moet echter worden gezegd dat de offers die voor het laatste punt nodig zijn bij de PvdA niet vermeld worden. Daarvoor kan het CDA beter bij de VVD terecht!

Tenslotte verdient vermelding dat het PvdA-programma zich van de andere drie onderscheidt door verwaarlozing van de

internationale kaders waar Nederland zich in bevindt. Dit geldt niet alleen voor de houding ten opzichte van de invloed van de NAVO-bondgenoten op zichzelf (afgezien dus van de bewapeningsproblematiek), maar ook ten opzichte van de eventuele verdieping van de Europese Gemeenschap. Voor een vanouds internationaal georganiseerde beweging is dat een merkwaardige eigenschap.

De politieke stijl die vanuit het CDA-programa naar voren komt, is er een van grote concreetheid en gedetailleerdheid en van een eerlijk en vaak hard stellen van de problemen, de te brengen offers en de mogelijkheden voor het beleid. Dit gebeurt ondanks de pijn die het aan de opstellers zelf heeft gekost. Bij D'66 vinden wij eveneens een tamelijk gedetailleerd programma, maar aan het doorrekenen van de financiële mogelijkheden is daar blijkens eigen zeggen veel minder gedaan. PvdA en VVD hebben programma's die in feite een stuk vager zijn.

Het zal uit bovenstaande duidelijk zijn dat, welke coalitie ook de regeringsverantwoordelijkheid zal dragen, altijd een ruime mate van conflictstof voorhanden zal zijn.

Gezien de spanningen in het PvdA-programa (veel overheidsinvloed bij een gebrek aan greep op het overheidsapparaat; toch nog veel wensen bij een relatief geringere bereidheid tot bezuiniging en inkomensmatiging, scheidslijnen die zich nu al in de socialistische gelederen vertonen), gezien de duidelijke spanning met het D'66-programa en gezien de extreme eisen van de kleinere partijtjes, zal een links (minderheids)-kabinet nogal licht ontvlambaar zijn! De problemen van een CDA/VVD-coalitie kennen wij momenteel uit ervaring. Alleen een grote compromisbereidheid, die gezien de krachtsverhoudingen met name van de VVD verwacht moet

worden, zal tot een werkbare situatie kunnen leiden.

De droom van een 'niet-christelijke samenwerking' tussen links, rechts en midden kan vanwege de scherpe tegenstellingen op sociaal-economisch, ruimtelijk, ecologisch, bestuurlijk, internationaal en defensie terrein wel als een drakerig geheel worden getypeerd.

Hetzelfde geldt voor een nationaal kabinet. Dat zou nog een extra pakket tegenstellingen in zich dragen, terwijl anderzijds kan worden toegegeven dat zo'n kabinet een wat grotere stabiele kern voor het beleid op sociaal-economisch gebied zal bezitten (CDA/D'66).

De beide andere combinaties (CDA/D'66/VVD of CDA/D'66/PvdA) vertonen waarschijnlijk meer innerlijke samenhang en zijn ook van een aangename breedte. Spanningen zijn echter met één blik op de onderscheidene programma's in beide gevallen direct waarneembaar. De keuze ligt dus niet zonder meer voor de hand. Ze wordt bovendien bepaald door de bereidheid van anderen, door het klimaat dat tussen de toekomstige partners bestaat of geschapen kan worden. De ervaringen uit 1977 leren dat een simpele intentie nog tot onverwachte uitkomsten kan leiden.

De partijpolitieke relaties vertonen van terrein tot terrein een verschillend patroon. Meer dan één van deze terreinen hebben voor het CDA een sterk profilerende betekenis. Daarom zal het voor de beeldvorming rond het CDA en voor de bewustheid van eigen politieke filosofie ongunstig zijn als bij de vraag naar de meest gewenste regeringscombinatie uitsluitend de overeenkomsten op één beleidsterrein, bijv. het sociaal-economische, als doorslaggevend zouden worden beschouwd. Wie op principiële, maar ook op empirische gronden pretenties van het links-rechts schema afwijst, zal bij zijn politieke partnerkeuze deze afwijzing ook in zijn

afweging van voor- en nadelen tot uitdrukking moeten brengen.

Het praten over links en rechts verdoezelt flinke delen van het politieke denken in de vier partijen. Er zijn zoveel verschillen tussen de vier behandelde programs dat

er werkelijk echte keuzen kunnen worden gemaakt. Deze stelling krijgt bij vergelijking van de vier royale ondersteuning.

